

Ivan RAKO

Univerzitet u Sarajevu – Katolički bogoslovni fakultet
Josipa Stadlera 5
BiH – 71 000 SARAJEVO
irako87@gmail.com

LITURGIJA U VRIJEME PANDEMIJA: POVIJESNI I SUVREMENI LITURGIJSKI IZAZOVI

Sažetak

Rad „Liturgija u vrijeme pandemija: povijesni i suvremeni liturgijski izazovi“ artikuli-
ra uvid u odgovore Crkve na pandemije kroz povijest koncentrirajući se pritom na pandemiju kuge
u srednjem vijeku te nedavnu krizu uzrokovanu pandemijom COVID 19. U uvodnom dijelu rad
postavlja teološki i liturgijski kontekst ističući kako pandemije utječu na liturgijsku praksu i pa-
storalni rad Crkve. Kroz povijesnu i suvremenu analizu rad istražuje kako su se liturgijske prakse
prilagođavale u odgovoru na pandemijske izazove te kako se Crkva suočila s liturgijskim pitanji-
ma u tim razdobljima. U poglavlju o srednjovjekovnoj kugi rad naglašava teološke interpretacije
pandemije kao Božje kazne te ulogu Karla Boromejskog u organizaciji liturgijskih i pastoralnih
odgovora. U dijelu posvećenom pandemiji COVID 19, rad istražuje suvremene izazove s kojima
se Crkva suočila. Tijekom pandemije, Katolička Crkva aktivno je izdavala dokumente i smjernice.
Tim akcionostima nastojala je prilagoditi liturgijske prakse i istodobno osigurati duhovnu potporu
svojim vjernicima. Sve poduzete mjere bile su u skladu s poštovanjem zdravstvenih preporuka, što
je uključivalo prilagodbu liturgijskih praksi radi poštovanja zdravstvenih mjera, kao i korištenje
digitalnih tehnologija. Cilj je bio održati liturgijski život i omogućiti pružanje sakramenata unatoč
ograničenjima uzrokovanim pandemijom. Jedno od poglavlja također se bavi kritikama koje su
upućene Crkvi istražujući njezine napore u pružanju duhovne podrške vjernicima. Zaključno, rad
reflektira na dugoročne implikacije pandemija na liturgiju i pastoralnu praksu Crkve naglašavaju-
ći potrebu za prilagodbom i inovacijom u očuvanju vjerskog života u izazovnim vremenima.

Ključne riječi: pandemija, liturgija, kuga, Karlo Boromejski, COVID 19.

Uvod

Pandemija, koju je inicirao SARS-CoV-2 virus, svakodnevno je uzimala ljudske živote. Uz dubok potres koji je zadala strukturi druš-
tvenog života, ova kriza je izrazito utjecala i na samu Crkvu, odnosno na
samu njezinu bit, a to je liturgija po kojoj „se naime, a napose po božanskoj

euharistijskoj žrtvi, vrši djelo našega otkupljenja“.¹ U tradicionalnoj poruci *Urbi et orbi* – Gradu i svijetu - koja se upućuje samo na Božić, Uskrs i pri izboru novoga Pape, 27. ožujka 2020. godine dolazi do Papina izvanrednog *Urbi et orbi*.² Cijeli svijet je s velikim iščekivanjem pratio taj događaj tražeći riječi utjehe i smjernice u turbulentnom vremenu. U tom kontekstu, rasprava o liturgiji tijekom pandemije postavila je pitanja o usklađivanju društvenih mjera s očuvanjem vjere i duhovnosti. Suprotno uobičajenim svečanostima, Trg svetog Petra, obično ispunjen mnoštvom vjernika, fanfarama, i bogatim liturgijskim ceremonijama, bio je pozornica za sasvim drukčiji prizor: Papa Franjo, u samoći, predstavljao je solidarnost s cijelim čovječanstvom. Ta iznimna situacija istaknula je ranjivost Crkve, ali i njezinu snagu da pronađe nove načine pastoralnog djelovanja. Uza sva moguća ograničavanja koja su se našla u svijetu, jedini kontakt koji je prekinuo distancu, bio je Papin dodir ikone *Salus populi Romani*³ i poljubac izloženog zavjetnog raspela iz crkve San Marcello al Corso.⁴ Papa Franjo u tom trenutku šalje cijelom svijetu poruku nade, želi reći da čovjek nije sam, da može podnijeti tu prazninu. Uvodna molitva, koju je izrekao Papa, izražava molbu usmjerenu svemogućem i milosrdnom Bogu da pogleda bol današnjega čovjeka, da utješi svoju djecu i otvori srca za nadu.

¹ DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Sacrosanctum Concilium. Konstitucija o svetoj liturgiji* (22. XI. 1964.), br. 2, *Dokumenti* (Zagreb: KS, 2008.), 4.

² Usp.: Josef AMMER, „*Urbi et orbi*“, *Lexikon für Theologie und Kirche*, sv. 10 (Freiburg im Breisgau: Herder, 2006.), 462.; Rimski je kurija koristila ovu formulu za određene dokumente kako bi naznačila da se tiču grada Rima (*urbs*) i cijelog katoličkog svijeta (*orbis*). *Urbi et Orbi* danas izražava Papino obraćanje i apostolski blagoslov: *Et benedictio Dei omnipotentis, Patris et Filii et Spiritus Sancti descendat super vos et maneat semper*.

³ U kontekstu zapadnokršćanske umjetničke tradicije, slika Presvete Bogorodice, kojoj se tradicionalno pripisuje autorstvo svetog Luke, zauzima centralno mjesto zbog svojih čudotvornih atributa. Njezina izvanredna moć božanskog djelovanja postala je evidentna 593. godine kada je, u pokušaju suzbijanja epidemije kuge, papa Grgur Veliki uključio ovu svetu ikonu u procesiju kroz Rim, čime je potvrđena njezina sakralna važnost. Papa Franjo dao je prenijeti ikonu na Trg svetoga Petra na vrhuncu prvog vala pandemije COVID 19 kada je 27. ožujka 2020. održao poseban blagoslov *Urbi et orbi*.

⁴ Raspelo, datirano u kasnosrednjovjekovno doba i čudesno sačuvano iz požara koji je uništio crkvu gdje je bilo smješteno, manifestiralo je svoj čudotvorni kapacitet zaštite od kužnih bolesti. Usprkos skepticizmu i protivljenju vlasti, koje su izražavale zabrinutost za javno zdravlje, rimski narod je 1522. godine, tijekom velike epidemije kuge, organizirao procesije s raspelom tijekom šesnaest dana, demonstrirajući duboku vjeru u njegovu zaštitnu snagu.

Ta prividno „oskudna“ liturgija želi uputiti svakog čovjeka i vjernika kako nastaviti živjeti. Iako je liturgija bila minimum minimuma, donijela je maksimum onoga što je htjela reći, a to je poruka nade jer liturgija je „uobličeni lik nade koja već ovdje u zametku živi zbiljski život“.⁵ Papa Franjo u svojoj propovijedi ne želi odagnati strah, nego prije svega šalje poruku hrabrosti i nade koja proizlazi iz vjere u Isusa Krista. U svojoj propovijedi Papa, oslanjajući se na Markovo evanđelje o oluji na moru (Mk 4,35-41), promišlja o svemu onome što je pogodilo cijelo čovječanstvo, virus koji je uzurpirao ljudske živote i ispunio ih zaglušujućom tišinom i pustom prazninom koja sve u prolazu paralizira. Kao što je Isusove učenike uhvatila neočekivana silovita oluja, tako se i današnje čovječanstvo nalazi u oluji ove pandemije. Cijelo čovječanstvo nalazi se u istom čamcu, stoga je potrebno zajedno veslati jer cijelo čovječanstvo danas više kao i Isusovu učenici: „Propast ćemo.“ Ali Isus, kao i svojim učenicima i danas govori: „Ne bojte se!“ (Mt 28,5).⁶

Budući da pandemija nije samo briga medicine, poslovanja i drugih društvenih djelatnosti, ona predstavlja brigu i temu teologije, a prije svega utječe na samu liturgiju koju je osiromašila. Mnoga se pitanja i izazovi postavljaju u kontekstu današnje liturgije koja se susreće s pandemijom. Pandemija uzrokovana virusom SARS-CoV-2 nije prva pandemija koja je zahvatila svijet, a time i liturgiju. Stoga, cilj je ovoga rada, uzimajući za primjer srednji vijek i kugu te današnju situaciju, razmotriti i usporediti kako je Crkva živjela bogoslužje u tim izazovnim vremenima.

1. Srednji vijek - vrijeme kuge

U 14. stoljeću Europa je bila zahvaćena iznenadnom i izrazito zaraznom bolešću obilježenom simptomima poput groznice, povišene tjelesne temperature i karakterističnih kvržica po tijelu. Ta epidemija brzo je prerasla u pandemiju kuge uzrokujući masovno umiranje stanovništva. Od početka 17. stoljeća kuga je dobila razne nazive uključujući *pestilencia maxima*, *pestis* i *mortalitas magna*. Francesco Petrarca, u svojim literarnim radovima, opisuje neizmjernu patnju svojih prijatelja tijekom pandemije, koju je percipirao kao tragediju toliko velikih razmjera da bi

⁵ Joseph RATZINGER, *Duh liturgije* (Zagreb: Verbum, 2015.), 12.

⁶ Usp.: Homilija pape Franje. Posebna Papina molitva, Petak, 27. ožujka 2020. https://www.vatican.va/content/francesco/de/homilies/2020/documents/papa-francesco_20200327_omelia-epidemia.html (10.12.2021.); Gospodine, blagoslovi svijet, daj zdravlje tijelima i utjehu srcima. Tražiš od nas da se ne plašimo, ali naša je vjera slaba i bojimo se. Ali Ti, Gospodine, ne ostavi nas na milost i nemilost oluji.

je budući naraštaji mogli smatrati tek pukom bajkom. Pandemija kuge rezultirala je značajnom depopulacijom i ekonomskim padom izazivajući inflaciju i široko rasprostranjenu glad.⁷

U samim počecima ljude se nepromišljeno upućivalo u lokalne bolnice zbog nedostatka svijesti o opasnosti koju predstavlja bolest. Kako bi se identificirali zaraženi, domovi oboljelih kasnije su bili označeni križem, dok su se zaraženi premještali u izolirana skloništa izvan gradskih područja. Strah i teror proželi su društvo do te mjere da su oboljele osobe često bile napuštene čak i od strane vlastitih obitelji, a u nekim slučajevima čak i svećenici su odbijali pružiti pomoć. S porastom broja umrlih postalo je očigledno da se širenje bolesti može suzbiti samo strogom izolacijom oboljelih.⁸

Pandemija kuge nije zahvatila samo svjetske autoritete već je bila velik izazov i za Crkvu. S pojavom kuge izrodile su se različite teološke interpretacije, primarno usmjerene na pitanje zašto je Bog dopustio takvu katastrofu. Od samog početka prevladavalo je uvjerenje da je kuga Božja kazna namijenjena kažnjavanju grešnih postupaka čovječanstva.⁹ Dokaz toj interpretaciji nalazimo u pismu biskupa Würzburga upućenom cijelom kleru, u kojem se kuga, zajedno s glađu, potresima i smrću, tumači kao Božja kazna za grijeh, prokletstvo i bogohuljenje. Biskup u pismu navodi da su za ublažavanje tih zala i Božjeg gnjeva potrebni molitva, milostinja, pokora, procesije i održavanje posebnih misa.¹⁰

Pojedini liječnici, suočeni s ograničenjima vlastite sposobnosti da pruže olakšanje, često su se opredjeljivali za povlačenje kako bi sačuvali osobnu sigurnost. Nasuprot tome, ponekada su dolazili i u sumnju kako su u savezu s bogatašima prema kojima su usmjeravali svoje napore. U takvim trenucima krize, pogođeno čovječanstvo primarno je tražilo utočište i vodstvo u Crkvi. Dolaskom kuge nastupio je veliki izazov za Crkvu, ali na drukčiji, pa možda i odgovorniji način nego za liječnike. Prema uvidima Neitharda Bulsta i liječnici, i svećenstvo ponekad su bili predmet kritika zbog neadekvatnog ispunjavanja svojih osnovnih dužnosti, posebice zanemarivanjem pastoralne skrbi u kritičnim momentima ljudskog postojanja. On ističe da je kler, što je za Engle-

⁷ Usp.: Neithard BULST, „Der Schwarze Tod: demographische, wirtschafts- und kulturgeschichtliche Aspekte der Pestkatastrophe von 1347-1352: Bilanz der neueren Forschung“, *Saeculum : Jahrbuch für Universalgeschichte* 30 (1979.), 45-46.

⁸ Usp.: Nanette PEITHMANN i Andrea BÖHNKE, Der Schwarze Tod – die Pest wütet in Europa (28. X. 2021.), https://www.planetwissen.de/geschichte/mittelalter/leben_im_mittelalter/pwiederschwarzetoddiepestwuetetineuropa100.html#Glaube (12.12.2021.).

⁹ Usp.: Neithard BULST, „Pest, Pestseelsorge“, *Lexikon für Theologie und Kirche*, sv. 8 (Freiburg im Breisgau: Herder, 2006.), 78-79.

¹⁰ Usp.: N. BULST, „Der Schwarze Tod“, 59-61.

sku bilo potvrđeno, bio spreman podijeliti sakramente na smrti tek nakon što su dugovi bili prebačeni na drugoga. Sve te i druge optužbe, a i sekularizacija klera, nisu potaknule pokrete obnove unutar klera. Umjesto toga, paradoksalno, heretički pokreti su u tom kontekstu dobivali na zamahu iskorištavajući razočaranje i nepovjerenje među vjernicima kako bi širili svoje ideje.¹¹

Mnogi su neopravdano upućivali kritike na račun Papina postupanja implicirajući da je njegova primarna preokupacija bila osobna zaštita od pandemije, dok su istodobno naglašavali njegovu odanost dužnostima. U nastojanju da ublaži patnju, Papa je poduzeo korake koji odstupaju od uobičajenih crkvenih praksi. Posebno je značajna bila njegova inicijativa za prekidom nekih crkvenih tradicija u kontekstu tekuće krize. On je, kako bi dobio jasniju sliku o samoj bolesti, naredio autopsiju umrlih od kuge kako bi saznao više o uzroku smrti, a svim umirućima udijelio opće odrješenje¹² ako to svećenici nisu mogli udijeliti. Papa Klement VI. uveo je 1348. godine misu *pro vitanda mortalitate* kao zaštitu od iznenadne smrti od kuge, koja se do danas uzima u vremenu epidemije. Misa se zadržala sve do Drugog vatikanskog sabora, s time da je u zadnjem misalu iz 1962. naslovljena „*Missa tempore mortalitatis*“.¹³ Liturgijski sadržaj ove mise, uključujući molitve i čitanja, snažno naglašava potrebu za pokorom i obraćenjem grešnika invocirajući Božju milost u umanjivanju kaznenih djela Njegova gnjeva.

Bitka protiv kuge predstavljala je iznimnu teškoću, posebice zato što ni crkvene institucije nisu raspolagale učinkovitim metodama za suzbijanje te smrtonosne bolesti. Takva nemoć pred ljudskim gubitcima dodatno je otežavala situaciju. S obzirom na to da medicinska pomoć nije pružala očekivane rezultate, duhovna i moralna podrška redovnika i svećenika postala je ključna. Međutim, upravo su ti dušobrižnici bili izrazito izloženi zarazi preuzimajući ogroman rizik u ispunjavanju svojih pastoralnih dužnosti. Dok se u Crkvi smatralo kako je kuga Božja kazna prema narodu koji živi razvratno, tako su neki suvremenici smatrali kako je kuga kazna zbog samoga klera. Kuga je pogodila svijet upravo za vrijeme Papina izgnanstva u Avignon. Prema Annete Schickentanz, mnogi su ljudi bili

¹¹ Usp.: N. BULST, „Der Schwarze Tod“, 59-60.

¹² Zbog izvanrednog stanja moguće je udijeliti odrješenje na skupni način kada je nemoguća pojedinačna ispovijed grijeha. Katekizam Katoličke Crkve u broju 1483 kaže: „U slučaju teške potrebe, može se pribjeći zajedničkom slavlju pomirenja s općom ispovijedi i skupnim odrješenjem. Takva teška potreba može se pojaviti kada prijete neposredna smrtna opasnost, a jedan ili više svećenika nemaju dovoljno vremena da saslušaju ispovijed svakoga pokornika ...“ Nakon smrtno opasnosti vjernici su dužni pristupiti pojedinačnoj ispovijedi.

¹³ Usp.: *Missale Romanum (Romae – Turonibus – Parisiis, 1962.)*, 87-89.

uznemireni političkom borbom za moć između papinstva i carstva. Dok narod, zbog kuge, gleda Božji sud, Crkva se bavi političkim pitanjima. Stoga se među stanovništvom formira mišljenje kako je Bog htio svoju Crkvu kazniti kugom. Sve te nevolje stavile su Crkvu pred velik izazov.¹⁴ Sukladno tome, mnoga mjesta organiziraju razne procesije koje su bile povezane sa zazivima svetaca kao preventivna mjera u sprečavanju pandemije. Gledajući iz današnje perspektive, ljudi nisu imali toliki strah od smrti, nasuprot strahu koji je vladao da čovjek umre bez sakramenata i prethodnog odrješenja.¹⁵

Kako se kuga neumoljivo širila Europom, primjećuje se značajno jačanje religiozne pobožnosti među suvremenicima, s posebnim naglaskom na štovanje svetaca. Posebna pobožnost izražavala se prema Djevici Mariji, svetom Sebastijanu¹⁶ i svetome Roku, koji se smatraju zaštitnicima od ove velike pošasti. Sve se više građana udružuje i zavjetuje kako će graditi kapelice i crkve u slavu zaštitnika nakon što se kuga smiri. Izgradnja crkava i „oltara“ u slavu zaštitnika od kuge stoga se može shvatiti kao odraz duboko ukorijenjene potrebe za izražavanjem zahvalnosti i traženjem duhovne utjehe te kao način očuvanja sjećanja na teška vremena i božansku intervenciju koja je omogućila prevladavanje krize.¹⁷ Pandemija kuge nije zaobišla ni hrvatske krajeve, a poseban trag ostavila je u jugozapadnom dijelu zemlje, uključujući grad Rijeku, gdje se tradicija hodočašća na Trsat održava sve do danas kao sjećanje na teška vremena pandemije. U kontekstu vjerskog odgovora na krizu, 1291. godine izgrađena je crkva posvećena svetom Fabijanu i svetom Sebastijanu, kojeg se često prikazuje izbodena strijelama, simbolizirajući Božji gnjev prema grešnom čovječanstvu koje je pandemijom bilo kažnjeno. Osim toga, 1599. godine izgrađena je i crkva posvećena svetom Roku, svecu zaštitniku od kuge, čiji se lik često prikazuje s čirom na nozi, što vizualno evocira simptome bolesti karakteristične za kugu.¹⁸

¹⁴ Usp.: Annette SCHICKENTANZ, *Die Pest in Europa: Stellen Sie das Große Sterben unter besonderer Berücksichtigung der soziologischen Aspekte und Konsequenzen 1348-1351 dar* (Dortmund: Staatsexamensarbeit, 1995.), 28- 31.

¹⁵ Usp.: A. SCHICKENTANZ, *Die Pest in Europa*, 34.

¹⁶ Sveti Sebastijan, kršćanski svetac i mučenik, ubijen tijekom Dioklecijanova progona kršćana u 3. stoljeću i smatra se zaštitnikom zaraženih od kuge. Nekada su se "Sebastijanove strijele" nosile kao zaštita od kuge – "bolesti koja se približava" koju su, prema narodnom vjerovanju, izazivali demoni s tajanstvenim strijelama.

¹⁷ Usp.: A. SCHICKENTANZ, *Die Pest in Europa*, 28-29.

¹⁸ Usp.: Bruno ATALIĆ, „Svetci zaštitnici protiv epidemija kuge – analiza primjera iz sakralnih baština Rijeke i Osijeka“, *Acta medico-historica Adriatica*, sv. 2 (2019.), 217-218.

2. Odgovor Crkve na kugu: pristupi Karla Boromejskog u suzbijanju kuge

U razdoblju od 1576. do 1578. godine sjever Italije zadesila je strašna kuga koja je svakodnevno odnosila brojne živote. U istom tom razdoblju, dok je kuga harala, u Milanu se organizirala svečanost u čast don Juana od Austrije, kojemu su građani uz zvuke zvona izražavali počast. Premda je eho trijumfalizma bio kratkotrajan, ubrzo se čuo očajnički vapaj naroda: „Misericordia, misericordia, kuga je stigla u naš grad.“ Nasuprot svjetovnoj vlasti i don Juanu koji bježe iz grada, Karlo Boromejski se vraća u grad jer je bio na jednom biskupskom sprovodu izvan grada. Njegov povratak dočekalo je mnoštvo ljudi u suzama moleći za Božje milosrđe. Karlo Boromejski odlazi u katedralu, moli kratku molitvu, a potom odlazi u epicentar izbijanja kuge. Posjetio je zaražene četvrti i ljude koji su klečeći tražili blagoslov i daljnju pratnju u molitvi kako bi s nadom išli kroz izazovno vrijeme. Nakon obilazaka, Karlo se vraća u svoju palaču gdje ga dočekuju „preostali“ dužnosnici moleći ga da preuzme upravljanje gradom u svjetlu odlaska glavnih gradskih dužnosnika.¹⁹

Karlo prihvaća tu veliku odgovornost, ali u isto vrijeme i protestira: „Davno sam donio odluku da nikada ne poništim ništa što bi moglo poslužiti za dobro mog naroda. Iznad svega vas molim da ne klonete duhom. Nemojte da na vas utječu oni koji su rođeni i odrasli u gradu i koji su pobjegli iz njega kad im je bila potrebna pomoć.“²⁰ Mnoge duše su ostale lišene sakramenata zbog ograničenja javnih procesija i vjerskih obreda uspostavljenih radi suzbijanja širenja kuge. Ova poteškoća, kako ističe sveti Karlo, smatra se posljedicom Božjeg gnjeva. U skladu s tim jedini efikasni lijek, prema njegovu učenju, jest intenzivna molitva i iskreno kajanje. On poziva vjernike da ispituju svoju savjest, čine pokoru za svoje grijehе, te se ponizno obraćaju Bogu molitvom i iskrenim obećanjem, tražeći njegovo milosrđe.²¹

Uplašeno mnoštvo tiskalo se oko njega tražeći blagoslov i dodirujući njegovu odjeću vjerujući da će ih zaštititi od kuge.²² Karlo je na mnoge načine pružao pomoć bolesnima, pokazujući iznimnu sažaljenost koja ga je potaknula da proda sve što je mogao kako bi pritekao u pomoć

¹⁹ Usp.: Louise M. STACPOOLE-KENNY, *Saint Charles Borromeo: A Sketch Of The Reforming Cardinal* (New York (State): R. & J. Washbourne; Benziger, 1911.), 141-143.

²⁰ Margaret YEO, *Reformer: st. Charles Borromeo* (New York: the Bruce Publishing Company, 1938.), 217.

²¹ Usp.: L. M. STACPOOLE-KENNY, *Saint Charles Borromeo*, 147.

²² Usp.: M. YEO, Margaret YEO, *Reformer*, 218.

bolesnima. Unatoč tome, mnogi svećenici odbijali su posjetiti Lazaret, mjesto gdje su se nalazili bolesnici, iz straha od zaraze. Međutim, sveti Karlo je energično podsjetio na njihovu primarnu dužnost: „Imamo samo jedan život i trebamo ga ulagati za Isusa Krista i za duše, ne onako kako mi želimo, nego onda i onako kako Bog želi. Propuštati to, bila bi velika preuzetnost i zanemarivanje naše dužnosti i služenja Bogu, uz izgovor da nas Bog ne može zamijeniti drugima koji su sposobniji djelovati na njegovu slavu. To ne znači da trebaš zapostaviti ljudska sredstva, kao što su sprečavanja, lijekovi, liječnici, sve što možeš upotrijebiti za sprečavanje zaraze jer takva sredstva nikako nisu oprečna vršenju naše službe.“²³

Do samog Pape stiže izvještaj o Karlovu ponašanju. Papa izražava duboku zabrinutost za njega i moli ga da se ne izlaže nepotrebnom riziku. Međutim, nadbiskup, prepuštajući se Božjoj volji, istodobno provodi određene mjere opreza. Nosio je sa sobom spužvu natopljen octom kako bi oprao ruke i lice.²⁴ Nadalje, od Pape je zatražio samo posebne ovlasti, odnosno dopuštenje da upravlja redovnicima bez prethodnog pristanka njihovih poglavara, budući da su mu bili potrebni ispovjednici za bolesnike koji su bili smješteni na periferiji grada. Snažnim riječima je ohrabrivao redovnike, naglašavajući kako mnogi mogu zavidjeti današnjem kleru u ovoj situaciji jer ima priliku za postizanje mučeničke palme.

S obzirom na sve veće širenje kuge, organizirane su tri svečane procesije s ciljem umirivanja Božjeg gnjeva. Karlo Boromejski predvodi sve prisutne, hodajući bos s debelim užetom oko vrata, dok u svojim rukama nosi vrlo teško raspelo. Posljednji dan u procesiji se nose sve milanske relikvije, uključujući i čavao s križa Isusa Krista,²⁵ koji se dragocjeno čuva u katedrali.²⁶ Tijekom procesije, vjernicima se također dijelio pepeo kako bi posipali po svojim glavama.²⁷ Pepeo ima duboko simboličko značenje koje seže iz Starog zavjeta. Predstavlja propadljivost i grešnost čovjeka. U bogoslužju židovskih žrtava, pepeo je bio važan element, označavajući pokoru i poniznost. U Novom zavjetu, Isus govori kako je posipanje pepelom znak kajanja i molitve za oprostjenje (usp.: Lk 10,13). Posipanjem

²³ Usp.: Eugène CHOISY, „Études sur la contre-réformation: le cardinal Charles Borromée archevêque de Milan“, *Revue de Théologie et de Philosophie* 1 (1913.), 43; M. YEO, Margaret YEO, *Reformer*, 220.

²⁴ Usp.: M. YEO, Margaret YEO, *Reformer*, 220-221.

²⁵ Sveti čavli su jedna od važnih relikvija Katoličke Crkve. S njima se kaže da je Isus pribijen na križ. Sveti čavao se čuva na visini od 45 m i označen je crvenim svjetlom. Car Konstantin poklonio ga je Ambroziju iz Milana. Od 1576. godine ovaj sveti čavao svake godine 14. rujna prezentira milanski biskup na svečanosti Rito della Nivola.

²⁶ Usp.: E. CHOISY, „Études sur la contre-réformation“, 43-45.

²⁷ Usp.: M. YEO, Margaret YEO, *Reformer*, 221 -223.

pepelom iskazuje se javna ispovijed, simbolikom te mrtve tvari čovjek priznaje svoju grešnost. U kršćanskom bogoslužju pepeo je postao znakom pokore i obraćenja.²⁸

Veoma je važno ovdje istaknuti kako je Karlo Boromejski pozivao civilne vlasti da poduzmu odgovarajuće mjere, ali nikako ne na štetu slobode Crkve, kao i prava biskupa jer biskupi nisu ništa manje zadušeni za zdravlje i spas naroda. Kao primjer, nadbiskup je sugerirao civilnim vlastima da uvedu ograničenja izlaska, ali samo u određenom vremenu, a nikako tijekom razdoblja došašća, korizme, Uskrsa i drugih važnih blagdana jer bi trebalo više strahovati od duhovne propasti nego od tjelesnih bolesti.²⁹

Osim što se Karlo Boromejski u prvom redu pouzdavao u Božju providnost i poticao na pokoru, nije izbjegavao preporuke kako bi se smanjilo širenje kuge. Često je upozoravao vjernike da se ne okupljaju u gužvama i da izbjegavaju bliske kontakte međusobno. Zanimljivo je primijetiti da su mise redovito održavane, ali ako je crkva bila premalena da bi se osiguralo potreban fizički razmak, tada su mise slavljene na otvorenom prostoru. Zbog cijele situacije dolazi do kumulacije svetih misa, dok se na ulicama gradova održavala nastava katekizma. Unutar crkava bila su odvojena mjesta za oboljele, a blagoslovljena voda je bila dostupna isključivo njima za upotrebu.³⁰

Osim što je pružao smjernice vjernicima i civilnim vlastima, Karlo Boromejski je također postavio smjernice i za svećenike. Župnici su bili pozvani da ostanu na svojem mjestu i ne bježe od opasnosti te da, bez obzira na vlastitu ugroženost života, udijele sakramente poput krštenja i ispovijedi svima kojima su potrebni. U nekim liturgijskim obredima donesene su promjene i mjere opreza. Na primjer, prilikom podjele sakramenta krštenja, preporučeno je da se koristi polijevanje umjesto uranjanja, zanemarujući ostale obrede, posebno kada je majka bolesna. Kada više nema opasnosti, ostali obredi trebaju biti nadoknađeni u crkvi. Sakrament svete ispovijedi trebao se odvijati na dovoljnoj udaljenosti između ispovjednika i svećenika preferirajući lokacije poput vrata ili prozora, a nikako u spavaćim sobama bolesnika.³¹

²⁸ Usp.: Zvonko PAŽIN, „Milostinja, molitva, post. Liturgijski sadržaji Pepelnice kao početka korizme“, *Bogoslovska smotra* 70 (2000.), 814-815.

²⁹ Usp.: Cyrille DOUNOT, „Le droit canonique en temps d'épidémie“, *L'Homme Nouveau* (2020.), 21-22.

³⁰ Usp.: Domenick GALATOLO, Wie der hl. Karl Borromäus das tödliche Virus in Mailand bekämpfte, <https://r-gr.blogspot.com/2020/04/wie-der-hl-karl-borromaus-das-todliche.html> (14. XII. 2021.).

³¹ Usp.: C. DOUNOT, „Le droit canonique en temps d'épidémie“, 22.

Za vjernike koji nisu bili u mogućnosti napustiti svoje domove kako bi prisustvovali misama i procesijama, Karlo Boromejski je inicirao postavljanje devetnaest stupova diljem grada. Ispod stupova služile su se svete mise, što je omogućilo bolesnima da svakodnevno sa svojih prozora sudjeluju na svetim misama. Svećenici su također dijelili svetu pričest bolesnicima direktno kroz prozore njihovih domova. Osim organiziranja svetih misa na ovaj prilagođeni način, Karlo je posjećivao bolnice svakodnevno kako bi pružio duhovnu utjehu i udijelio svete sakramente onima u smrtnoj opasnosti. To je uključivalo krštenje novorođenčadi i podjelu bolesničkog pomazanja umirućim osobama, čime je pružao duhovnu potporu i utjehu u izazovnim vremenima.³²

3. Implikacije pandemije COVID 19 na liturgijska slavlja

Kao i u vrijeme kuge u srednjem vijeku, tako i u vrijeme pandemije izazvane SARS-CoV-2 virusom otvaraju se mnoga pitanja. Suočavamo se s izazovima koji prelaze granice imaginarnog postajući stvarnost koju je Francesco Petrarca metaforički opisao kao „bajku za buduće naraštaje“. Pandemija, neovisno o epohi, nemilosrdno odnosi živote, - ne praveći razliku među bogatima i siromašnima, moralno plemenitima i onima s manjkavostima, oba spola, mladeži i starima. Postavlja se esencijalno pitanje pred Crkvu: S jedne strane kako ona može pomoći u sprečavanju širenja virusa, a s druge kako omogućiti susret u bogoslužju u ovakvim prilikama?

U dinamici međuljudskih interakcija, prisutnost Božja postaje evidentna čak i u skupini ograničenoj na dvoje ili troje vjernika. „Jer gdje su dvojica ili trojica sabrana u moje ime, ondje sam i ja usred njih“ (Mt 18,20). Stoga, regulative koje su implementirane od strane državnih autoriteta, uključujući ograničenja na susrete dviju individua iz različitih domaćinstava u javnom prostoru, mogu se interpretirati kao nekonfliktne s ovim biblijskim imperativom ne ugrožavajući temeljne slobode vjere niti susrete vjernika. No, postavlja se pitanje: Što je onda sa sakramentalnim susretom, kako se ovakvi susreti mogu uskladiti s trenutačnim javnozdravstvenim mjerama, a da se pritom ne naruši integralnost liturgijskog slavlja? Drugi vatikanski sabor u liturgijskoj konstituciji *Sacrosanctum Concilium* (SC) u broju 27 veli: „Kad god obredi – prema naravi koja je svakom od njih svojstvena – traže zajedničko slavlje s prisutnošću i djelatnim sudjelovanjem vjernika, neka se strogo naglasi da mu, koliko je moguće, valja

³² Usp.: E. CHOISY, „Études sur la contre-réformation“, 45; M. YEO, Margaret YEO, *Reformer*, 223.

dati prednost pred njihovim pojedinačnim i takoreći privatnim slavljem. To napose vrijedi za misno slavlje – iako svaka misa uvijek ima javni i društveni značaj – te za podjeljivanje sakramenata.“³³ Prema njemačkom liturgičaru Martinu Stuflesseru u ovoj pandemiji neki su vjernici ponovno naučili cijeniti vrijednost crkvene službe, ali isto on vidi Crkvu u procesu učenja o tome kako se bogoslužje može slaviti bez obzira na ograničenja izazvana pandemijom, ali isto tako ne zanemarujući zdravstvene rizike o kojima treba govoriti.³⁴

4. Dokumenti Crkve kao odgovor na pandemiju COVID 19

U kontekstu pandemije postavlja se imperativ analize smjernica koje je Katolička Crkva pružila svojim vjernicima. Unatoč kritikama o navodnoj nedostatnoj i nepravodobnoj orijentaciji vjernika, relevantno je istražiti dokumente koje je izdala Kongregacija za bogoštovlje i disciplinu sakramenata.

4.1. U vrijeme COVID 19 I. – u vrijeme COVID 19 II.

Kongregacija za bogoštovlje i disciplinu sakramenata izdala je dekrete 19. ožujka i 25. ožujka 2020. godine pod zajedničkim naslovom „U vrijeme Covid 19“. Mlađi dekret, budući da oba nose isti naziv, smatra se kao aktualiziranje starog dekreta, što implicira da stariji dokument nije više na snazi. Oba dokumenta fokusiraju se na proslavu Velikog tjedna, razdoblja između Cvjetnice i Uskrsa. Važno je napomenuti da dekreti ne uvode nove odredbe za slavlje euharistije. Oni eksplicitno navode da se datum Uskrsa ne može promijeniti. U situacijama gdje su na snazi ograničenja kretanja, biskupi i svećenici se pozivaju da obrede slave bez prisutnosti naroda, izbjegavajući koncelebraciju i pozdrav mira.

U nekim svojim odredbama, kako se vidi i u samim dekretima, Crkva je bila dosta stroža nego civilne vlasti. Stoga iako civilne vlasti nisu uvele potpunu zabranu kretanja, obredi Velikog tjedna nisu se smjeli slaviti zajedno s narodom. Dokumenti također sadržavaju specifične smjernice za svaki dan Velikog tjedna. Naglašava se važnost informiranja

---

³³ DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Sacrosanctum Concilium. Konstitucija o svetoj liturgiji* (22. XI. 1964.), br. 27, *Dokumenti* (Zagreb: KS, 2008.), 19.

³⁴ Usp.: Roland MÜLLER, Die Corona-Krise macht etwas mit der Liturgie, stellt der Würzburger Theologe Martin Stuflesser im katholisch.de-Interview fest, <https://www.katholisch.de/artikel/25545-stuflesser-kein-bischof-verordnet-boeswillig-eucharistische-diaet> (15.12.2021.).

vjernika o početku slavlja kako bi mogli sudjelovati s molitvom iz svojih domova putem televizije ili interneta. Na Cvjetnicu, spomen ulaska Gospodinova u Jeruzalem, treba se slaviti na posvećenom mjestu, odnosno u katedralama prema drugom obliku, a u župnim crkvama prema trećem obliku predviđenih Rimskim misalom. Misa posvete ulja može se, ovisno o situaciji, premjestiti na drugi datum.

Na Veliki četvrtak, iako je pranje nogu *al libitum*, izostavlja se, kao i procesija na kraju Večere Gospodnje. Za Veliki petak, biskupi su pozvani pripremiti posebne molitve za one u nevolji, bolesne i umrle, dok je štovanje križa ograničeno na predsjedatelja. Uskrsno bdjenje može se slaviti samo u katedralama i župnim crkvama, a u krsnoj službi zadržava se samo obnova krsnih obećanja.³⁵

4.2. Dekret o posebnoj nakani u sveopćoj molitvi na Veliki petak

Kongregacija za bogoštovlje i disciplinu sakramenata objavila je 30. ožujka 2020. godine dekret kojim su odobrena dva nova liturgijska teksta: sveopća molitva za Veliki petak i svetu misu s posebnom nakanom tijekom pandemije COVID 19. Dekret, koji je potpisao kardinal Robert Koch, naglašava značajnost slavlja Muke Gospodnje u kontekstu globalne krize uzrokovane pandemijom. Molitva izražava vapaj Bogu za milosrđem prema onima koji trpe, za olakšanje patnji oboljelih, za snagu onima koji se brinu o njima i za vječni mir preminulima.³⁶ Osim specifične molitve za Veliki petak, Kongregacija je predstavila obrazac misnog slavlja posebno osmišljenog u svrhu molitve za okončanje pandemije i ublažavanje njezinih posljedica. Ovaj obrazac misnog slavlja može se koristiti bilo kojeg dana izvan određenih liturgijskih razdoblja i posebnih dana, kao što su svetkovine, adventske i korizmene nedjelje, dani vazmene osmine, Spomen svih vjernih mrtvih, Pepelnica i dani unutar Velikog tjedna.³⁷

---

³⁵ Usp.: Hans Jürgen FEULNER, Elias HASLWANTER (ur.), *Gottesdienst auf eigene gefahr? Die Feier der Liturgie in der Zeit von Covid-19 Die Feier der Liturgie in der Zeit von Covid-19. Dokumentationsteil. Kongregation für den Gottesdienst und die Sakramentenordnung. Dekret „In der Zeit von Covid-19“ (19. März 2020), Dekret „In der Zeit von Covid-19 (II)“ vom 25. März 2020 (Münster: Aschendorff Verlag, 2020.)*, 17-21.

³⁶ Usp.: H. J. FEULNER, E. HASLWANTER, *Dekret über die besondere Bitte die nur im Jahr 2020 während der Feier vom Leiden und Sterben Christi den Großen Fürbitten hinzugefügt werden soll*, 28.

³⁷ Usp.: H. J. FEULNER, E. HASLWANTER, *Dekret über die Messe in der Zeit der Pandemie*, 37-38.

4.3. Decretum Circa Sollemnitates Temporis Nativitatis 2020–2021

Dana 16. prosinca 2020. godine Kongregacija za bogoštovlje i disciplinu sakramenata izdala je dekret koji svećenicima omogućava slavljenje do četiri mise tijekom svetkovine Božića (25. prosinca), svetkovine Marije Bogorodice (1. siječnja) i svetkovine Bogojavljenja (6. siječnja). Ta odluka, kako je navedeno u dokumentu, dana je mjesnim ordinarijima s ciljem da se bolje odgovori na potrebe vjernika, uvijek uz poštovanje važećih normi i smjernica.³⁸

4.4. Bilješka o obredu pepeljenja na srijedu Pepelnicu

Kongregacija za bogoštovlje i disciplinu sakramenata objavila je 13. siječnja 2020. godine bilješku koja se odnosi na obred pepeljanja na Pepelnicu. Prema toj bilješci, nakon molitve za blagoslov pepela i njegova škropljenja blagoslovljenom vodom, predsjedatelj, obraćajući se prisutnima, izgovara jednu od dviju formula predviđenih Rimskim misalom: „Obratite se i vjerujte u Evanđelje“ ili „Spomeni se, čovče, da si prah i da ćeš se u prah pretvoriti“. Blagoslovljeni pepeo zatim se posipa po glavama vjernika bez ikakvih riječi ili fizičkog kontakta.³⁹

4.5. Dekret Apostolske pokorničarne o davanju posebnih oprosta vjernicima u sadašnjim okolnostima pandemije

Apostolska pokorničarna je 20. ožujka 2020. godine donijela poseban dekret kojim se omogućava potpuni oprost za osobe zaražene SARS-CoV-2 virusom, one koji se brinu o njima te sve vjernike koji se mole za njih. S obzirom na tešku situaciju uzrokovanu pandemijom, Apostolska pokorničarna ukazuje na mogućnost zajedničkog oprosta bez nužnosti pojedinačne ispovijedi. Zaraženi i oni u izolaciji, zajedno sa zdravstvenim radnicima i članovima obitelji, mogu steći potpuni oprost izmolivši Vjervanje, Očenaš i marijansku molitvu. Ostali vjernici mogu to učiniti posjetom Presvetom Sakramentu, sudjelovanjem u euharistijskom klanjanju, čitanjem Svetog pisma najmanje pola sata, molitvom krunice, pobožnošću križnog puta ili molitvom krunice Božanskog Milosrđa, moleći Boga

³⁸ Usp.: H. J. FEULNER, E. HASLWANTER, *Decretum Circa Sollemnitates Temporis Nativitatis*, 39.

³⁹ Usp.: H. J. FEULNER, E. HASLWANTER, *Note zum Aschermittwoch. Austeilung der Asche in der Zeit der Pandemie*, 41.

za okončanje epidemije, olakšanje patnji oboljelih i vječni spas preminulih. Potpuni oprost može se dodijeliti i vjernicima na samrti koji nisu u mogućnosti primiti sakramente bolesničkog pomazanja i pričesti. Dekret priznaje različitost situacija u pojedinim zemljama, stoga predlaže različite načine za ostvarivanje oprosta: opće oprost, pojedinačne ispovijedi pod određenim sigurnosnim mjerama, imenovanje izvanrednih bolničkih kapelana i ispovijed želje uz potpuno pokajanje.⁴⁰

4.6. Bilješka Apostolske pokorničarne o sakramentu pomirenja u pandemiji

Apostolska pokorničarna izdala je 19. ožujka bilješku koja se odnosi na sakrament pomirenja u kontekstu pandemije. U njoj se dijecezanskim biskupima preporučuje da pruže konkretne smjernice svećenicima i pokornicima o načinu slavljenja sakramentalnog pomirenja. Preporuke uključuju ispovijedanje u prozračnim prostorima izvan uobičajenih ispovjedaonica, poštovanje preporučene fizičke udaljenosti, korištenje zaštitnih maski te posebnu pažnju na očuvanje ispovjedne tajne i diskreciju. U slučaju visokog stupnja zaraze, biskup može odlučiti o podjeli općeg odrješenja. Također se potiče mogućnost savršenog pokajanja u situacijama gdje sakramentalno odrješenje nije moguće. Valja se prisjetiti da savršeno pokajanje, koje uključuje želju za sakramentalnim ispovijedanjem čim to postane moguće, nosi oproštenje grijeha, kako to navodi Katekizam Katoličke Crkve u broju 1452.⁴¹

4.7. Dekret o potpunom oprost za pokojne vjernike u trenutnoj situaciji pandemije

Dana 22. listopada Apostolska pokorničarna donijela je dekret kojim se produljuje mogućnost dobivanja potpunog oprosta za sve vjerne pokojne. Dekretom je predviđeno da, s ciljem izbjegavanja okupljanja gdje su ona zabranjena ili ograničena zbog pandemije, vjernici mogu steći potpuni oprost za pokojne posjetom grobljima i molitvom za njih, čak i samo u mislima, te pobožnom posjetom crkvi ili oratoriju uz molitvu Očenaša i Vjerovanja. Osim potpunog oprosta, svi svećenici pozvani su da slave tri svete mise na Spomen svih vjernih pokojnih.⁴²

⁴⁰ Usp.: H. J. FEULNER, E. HASLWANTER, *Apostolische Pönitentiarie. Dekret „über die Gewährung spezieller Ablässe an die Gläubigen in der aktuellen Pandemie-Situation“*, 42-43.

⁴¹ Usp.: H. J. FEULNER, E. HASLWANTER, *Note „über das Bußsakrament in der gegenwärtigen Situation der Pandemie“*, 49-53.

⁴² Usp.: H. J. FEULNER, E. HASLWANTER, *Dekret „über die vollkommenen Ablässe für die verstorbenen Gläubigen in der aktuellen Pandemie-Situation“*, 54-59.

5. Uloga Crkve tijekom globalne zdravstvene krize

Pandemija SARS-CoV-2 virusa snažno je odjeknula unutar zajednice Kristovih vjernika stavljajući pred Crkvu izazove bez presedana. Sva sredstva kojima Crkva raspolaže nužna su za naše spasenje, ali u borbi protiv pandemije nisu dostatna. Sredstva spasenja pomažu čovjeku u svim njegovim životnim okolnostima, ali samo kada se vjerski i razumski zahtjevi usklade. Tonči Matulić naglašava da je harmonija između vjere i razuma temelj katoličkog učenja ističući da suprotstavljanje tih dviju sfera ne odražava pravi katolički stav.⁴³

Mnogi kritičari raspravljali su o ulozi Crkve tijekom pandemije izazvane virusom SARS-CoV-2 postavljajući pitanje bliskosti Crkve s ljudima u tim izazovnim vremenima. Drugi vatikanski sabor je jasno u svojoj pastoralnoj konstituciji o Crkvi u suvremenom svijetu *Gaudium et Spes* izrekao: „Radost i nada, žalost i tjeskoba ljudi našeg vremena, osobito siromašnih i svih koji trpe, jesu radost i nada, žalost i tjeskoba također Kristovih učenika te nema ničega uistinu ljudskoga, a da ne bi našlo odjeka u njihovu srcu.“⁴⁴ Iz analize dokumenata koje je Katolička Crkva objavila tijekom pandemije jasno je kako je fokus Crkve bio usmjeren ne samo na tjelesno već i na duhovno zdravlje vjernika. Usprkos kritikama od strane civilnih vlasti, koje su često osporavale održavanje bogoslužja s prisutnošću naroda, unutar Crkve su se vodile diskusije koje su ponekad rezultirale razilaženjima mišljenja. Dok su civilne vlasti naglašavale potrebu za fizičkom distancom i izbjegavanjem okupljanja kako bi se spriječilo širenje virusa, neki crkveni velikodostojnici zagovarali su važnost održavanja liturgijskog života, smatrajući da potpuna zabrana bogoslužja nije prihvatljiva. Kardinal Gerhard Ludwig Müller, bivši prefekt Kongregacije za nauk vjere, bio je jedan od istaknutih kritičara mjera koje su uključivale zabranu održavanja bogoslužja tijekom pandemije. Kardinal odbacuje i smatra neprihvatljivim zabranu bogoslužja, prema njemu to je „progon liturgije“. Budući da je ovo velika tragedija za čovječanstvo, ona ima dužnost ponuditi perspektivu vječnog života u svjetlu vjere. Za kardinala Müllera protjerivanje liturgije je dokaz sekularnog mišljenja koje se uvuklo i usred Crkve jer ni jedan biskup nema pravo ograničavati euharistiju na takav način. Kardinal Müller također spominje da su neki biskupi kažnjavali svećenike koji su slavili misna slavlja s ograničenim

⁴³ Usp.: Tonči MATULIĆ, „Činjenice i izazovi pandemije SARS-CoV-2“, *Bogoslovska smotra* 90 (2020.), 753.

⁴⁴ DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Gaudium et spes. Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu* (7. XII. 1965.), br. 1, *Dokumenti* (Zagreb: KS, 72008.), 651-652.

brojem sudionika, postupajući više kao državni čelnici nego kao duhovni pastiri. On ističe da je jedini vrhovni pastir Crkve Isus Krist, a ne bilo koji državni poglavar, poput tadašnjeg talijanskog premijera Giuseppea Contea. Müller svojim izjavama poziva na razmatranje uloge Crkve u društvu i važnosti očuvanja liturgijskog života čak i u izazovnim vremenima.⁴⁵

Sukobi mišljenja unutar Crkve o pristupu bogoslužjima tijekom pandemije postali su vidljivi kroz različite postupke crkvenih poglavara. Primjerice, dok je kardinal Müller javno kritizirao zatvaranje crkava i ograničavanje bogoslužja, biskup Springfielda otišao je korak dalje suspendirajući dijeljenje svih sakramenata u svojoj biskupiji. Takve razlike u pristupima unutar same Crkve potaknule su široku raspravu i razmišljanja o ulozi i pristupu Crkve tijekom pandemije. Osim unutarnjih crkvenih polemika, kritike su dolazile i od civilnih vlasti. Na primjer, guverner New Yorka Andrew Cuomo, koji se identificira kao kršteni katolik, izazvao je kontroverziju svojim komentarima na konferenciji za novinare gdje je umanjio ulogu Božje providnosti u padu broja oboljelih od COVID 19 sugerirajući da je to rezultat ljudskih napora, a ne Božje intervencije.⁴⁶ Polemike i rasprave oko pristupa liturgijskom bogoslužju tijekom pandemije otvorile su brojna važna pitanja koja se tiču kako prakse unutar Crkve, tako i njezine interakcije s društvom. Neka od ključnih pitanja uključuju:

5.1. Sveto i sigurno: uključivanje higijenskih protokola u bogoslužje

Poštovanje higijenskih standarda u liturgiji postalo je iznimno važno tijekom pandemije, što je dovelo do polarizacije mišljenja unutar Crkve. Već prije ograničenja okupljanja na bogoslužjima, uvođenje higijenskih mjera dobilo je novu važnost. Jedne od prvih prilagodbi bile su promjene u načinu pričešćivanja, poput napuštanja prakse primanja pričesti na usta i zajedničkog pijenja iz kaleža. Te promjene u liturgijskim praksama djelomično su odraz spoznaja medicine 19. stoljeća o putovima zaraze te boljeg razumijevanja bakterijskih i virusnih uzročnika bolesti, što je imalo utjecaj na oblikovanje bogoslužnih obreda. Prilagodba liturgijskih praksi

---

⁴⁵ Usp.: Gerhard Ludwig MÜLLER, Verbannung der Liturgie, <https://www.domradio.de/themen/corona/2020-05-07/verbannung-der-liturgie-kardinal-mueller-lehnt-gottesdienstverbote-corona-krise-ab> (16. XII. 2021.).

⁴⁶ Usp.: D. GALATOLO, Wie der hl. Karl Borromäus das tödliche Virus in Mailand bekämpfte, <https://r-gr.blogspot.com/2020/04/wie-der-hl-karl-borromaus-das-todliche.html> (14. XII. 2021.).

kako bi se osigurali odgovarajući higijenski standardi predstavlja važan korak u očuvanju zdravlja zajednice, dok istodobno postavlja izazove u očuvanju tradicionalnih obreda i osjećaja zajedništva unutar liturgijskog slavlja.

U kontekstu pandemije, tijelo kao potencijalni nositelj zaraze postaje izvorom zabrinutosti, što dovodi do percepcije fizičkog kontakta kao potencijalne prijete. Ta percepcija utječe ne samo na društvene interakcije već i na liturgijske prakse gdje čistoća dobiva nove dimenzije i posljedice. Povećana pažnja na fizičku čistoću i higijenske mjere u liturgijskom kontekstu postavlja pitanje o konotacijama koje se unose u razumijevanje euharistije. Teološki govoreći, duhovna čistoća postaje jasna kada se uzima u obzir da je euharistija lijek besmrtnosti. Euharistija je, kako kaže sveti Ignacije Antiohijski, „spasonosno sredstvo spasenja.... lijek koji sprečava smrt, odnosno omogućuje da se zauvijek živi u Isusu Kristu“.⁴⁷

Važno je razgraničiti potrebne mjere od teologije o euharistiji te održati razinu razgovora strogo odvojenom.⁴⁸ Bez sumnje, euharistija je zaista lijek besmrtnosti, duhovni lijek koji ne može prouzročiti duhovne bolesti. Reče im stoga Isus: *“Zaista, zaista, kažem vam: ako ne jedete tijela Sina Čovječjega i ne pijete krvi njegove, nemate života u sebi! Tko blaguje tijelo moje i pije krv moju, ima život vječni; i ja ću ga uskrisiti u posljednji dan. Tijelo je moje jelo istinsko, krv je moja piće istinsko. Ovo je kruh koji je s neba sišao, ne kao onaj koji jedoše očevi i pomriješe. Tko jede ovaj kruh, živjet će uvijek* (Iv 6, 52-59). Iako euharistija predstavlja lijek besmrtnosti, čovjek je jedinstvo tijela i duše, pa stoga to zajedništvo nije isključivo duhovne prirode.

Nerijetko dolazi do nedoumica, a ponekad i do nepoznavanja povijesti, o pitanju pričesti na ruku, pri čemu se za argumentaciju povremeno poziva i na „vlastitu duhovnost“. Još od početka, iz Isusova vremena, apostoli su pričest primali na dlan. Ćiril Jeruzalemski u 4. stoljeću, u svojim mistagoškim katehezama, jasno objašnjava način na koji se treba

⁴⁷ Alfons HEILMANN (ur.), *Texte der Kirchenväter* 4 (München: Kösel, 1963.), 278-279.

⁴⁸ Usp.: Predrag BUKOVEC, „Coronavirus als liturgischer V-Effek“, *Heiliger Dienst* 74 (2020.), 1-4.

pričest uzimati na dlan.⁴⁹ Sve do 9. stoljeća pričest se isključivo uzimala na dlan. Običaj pričešćivanja na usta počeo se uvoditi tek od 9. stoljeća, više iz straha kako se pričest ne bi obeščastila, dok se od 16. stoljeća uvodi pričesna ograda. Nadalje, uputom *Memoriale Domini* iz 1969. godine daje se mogućnost biskupskim konferencijama da odluče na njihovu području.⁵⁰ Aktualni Misal u broju 161 jasno precizira kako se pričest prima na usta ili, gdje je to dopušteno, na ruku ako se to želi.⁵¹ Promjene koje su se događale u načinu pričešćivanja nisu dogmatske naravi, već praktične, stoga su dinamične i promjenljive. Ova dinamičnost posebno se pokazala u vrijeme pandemije gdje je poželjnije bilo da se pričest primi na ruku jer u svakom smislu jezik je, kako kaže Zvonko Pažin, i u bakteriološkom i u moralnom smislu puno „prljaviji“ od ruku.⁵²

Pandemija izazvana SARS-CoV-2 virusom, osim što je stavila poseban naglasak na način pričešćivanja, isto tako je dovela do uklanjanja blagoslovljene vode na ulazima u crkve. Provedene su tri njemačke studije s ciljem proučavanja blagoslovljene vode. Prema rezultatima tih studija, u blagoslovljenoj vodi pronađene su razne bakterije i druge tvari. Međutim, istraživanja nisu mogla dati precizan odgovor o tome koliko je kontakata s blagoslovljenom vodom potrebno da bi došlo do oboljenja. Nejasno je koji bi visoki broj mikroorganizama u vodi mogao izazvati bolesti, na primjer putem dodira lica.⁵³ Blagoslovljena voda, u kontekstu liturgijskog bogoslužja, simbolizira sjećanje na vlastito krštenje. Prije svega nužno je razdvojiti teološko i higijensko tumačenje. Potrebno je očistiti mjesta za svetu vodu jednom ili dvaputa tjedno kako propisuje i *Caeremoniale*

-
- ⁴⁹ Usp.: Ćiril JERUZALEMSKI, *Mistagoške kateheze* (Split: Služba Božja, 2005.), 218.
Kad pristupaš ne dolazi raširenih ručnih zapešća niti razdvojenih prstiju. Desnici ljevicu učini prijestoljem jer će upravo primiti Kralja. Udubljenim dlanom primi Kristovo tijelo govoreći Amen. Pošto, dakle, brižljivo posvetiš oči dodirom svoga tijela, blaguj. Pazi da ništa od njega ne izgubiš jer što bi izgubio bilo bi kao da si ostao bez vlastitog uda. Reci mi, ako ti netko dade zlatna zrnca, zar nećeš svom pažnjom držati motreći da ništa od toga ne izgubiš te ne pretrpiš štete? Zar nećeš s kudikamo više pažnje paziti na to da ne otpadne ni mrvica od onoga što je skupocjenije od zlata i dragocjenog kamenja?
- ⁵⁰ Usp.: The Congregation for Divine Worship, *Memoriale Domini*, <https://www.ewtn.com/catholicism/library/instruction-on-the-manner-of-distributing-holy-communion-2195>, (19.12.2021.).
- ⁵¹ Usp.: Rimski misal prerađen prema odluci svetoga ekumenskoga sabora Drugoga vatikanskog objavljen vlašću pape Pavla VI. Preuređen brigom pape Ivana Pavla II. Opća uredba iz trećega tipskog izdanja (Zagreb: KS, 2004.), 38.
- ⁵² Usp.: Zvonko PAŽIN, „Pričest na jezik i pričest na ruku“, *Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije i Srijemske biskupije* 143 (2015.), 46.-47.
- ⁵³ Usp.: Bernd KERSCHNER, *Infektionsgefahr durch Weihwasser?* <https://www.medizin-transparent.at/weihwasser-krankheitserreger/>, (19. XII. 2021.).

episcoporum iz 17. stoljeća koji nalaže kako blagoslovljenu vodu treba mijenjati jednom tjedno, a ne ukloniti blagoslovljenu vodu iz crkava.⁵⁴

Također, Grgur Veliki u svojim pastoralnim pravilima piše „... baš kao što voda na ulazu u crkve postaje kontaminirana kad se u njoj pere toliko ljudi. Upijajući prljavštinu onih koji se u njoj peru, ona gubi sjaj vlastite čistoće“.⁵⁵

Sljedeća gesta koju je pandemija uspjela ne samo marginalizirati već i eliminirati iz liturgijske prakse, jest čin pružanja mira. Ovaj element liturgije, kao i rasprava o modalitetima pričešćivanja, polarizira katoličku zajednicu s obzirom na to da dio vjernika ne vidi problem u promjenama, dok drugi percipiraju takve adaptacije kao neželjenu obavezu. Ova liturgijska gesta nije bila predmet zanimanja samo vjernika već je privukla pažnju i tijekom Sinode svjetskih biskupa 2005. godine. Završni dokument sinode ‚Sacramentum Caritatis‘, objavljen u veljači 2007. godine od strane pape Benedikta XVI., u svojem 49. broju elaborira o euharistiji kao sakramentu mira ističući da je gesta pružanja mira u liturgiji neupitni simbol značajne vrijednosti. Crkva je pozvana moliti Gospodina za dar mira i jedinstva kako za sebe, tako i za cijelu ljudsku obitelj jer je mir univerzalna težnja svakog srca. Ipak, Sinoda svjetskih biskupa upozorava da ta gesta može prijeći u ekstravaganciju i izazvati zbunjenost neposredno prije pričesti, stoga, kako veli sam dokument, preporučuje se zadržati u granicama i možda pozdrav mira ograničiti na *circumstantes*.⁵⁶

U Starom zavjetu, gdje je pozdrav mira bio privilegija rezervirana za osobe od visokog društvenog položaja, Novi zavjet preobražava tu paradigmatu. Isus navodi: ‚Kad uđete u kuću, pozdravite je riječima: Mir ovoj kući!‘ (Mt 10,12), čime se promiče inkluzivnost i univerzalnost pozdrava mira. Apostolske konstitucije dodatno razrađuju tu praksu, dajući smjernice za liturgijsko slavlje. U Engleskoj se razvija običaj korištenja ‚pax‘ pločice, koja omogućava laicima sudjelovanje u obredu poljupca mira; svećenik ju prvo poljubi, a zatim ministrant prenosi pločicu zajednici. Novi Misal ističe kako đakon ili svećenik može pozvati zajednicu da pruži znak mira i ljubavi.

⁵⁴ Usp.: *Caeremoniale Episcoporum Iussu Clementis VIII. Pont. Max. Novissime Reformatum. Omnibus Ecclesiis, praecipue autem Metropolitanis, Cathedralibus, & Collegiatis perutile, ac necessarium* (Romae: Typ. Linguarum Externarum, 1600.), 24. ... *Aqua benedicta singulari faltàm hebdomadis renouetur, ac deniquevt tota Ecclesia, & singula illius facella, & altaria semper munda, & nitida sint, nec per incuriam obsordescant ...*

⁵⁵ A. Heilmann, *Texte der Kirchenväter*, 212.

⁵⁶ Usp.: BENEDIKT XVI., *Sacramentum caritatis. Sakrament ljubavi. Postsinodalna apostolska pobudnica Svetoga Oca Benedikta XVI. o euharistiji, izvoru i vrhuncu života i poslanju Crkve, upućena biskupima, kleru i osobama posvećenog života i vjernicima laicima* (22. II. 2007.), br. 49, (Zagreb: KS, 2008.), 72-73.

Način znaka pružanja mira trebaju odrediti biskupske konferencije prema duhu i običaju pojedinih naroda.⁵⁷

Pozdrav mira ima svoje značenje u liturgiji kao što se pokazalo i kroz povijest. Upravo taj mir podsjeća na puno zajedništvo u euharistiji koja je sakrament mira. Izloženi pregled jasno ilustrira da će pandemija vjerojatno ostaviti dugotrajan utjecaj na liturgijsku praksu. Iako su pandemijske okolnosti ograničile i utjecale na ove rituale, Crkva se suočava s izazovom kako ih prilagoditi uz poštovanje higijenskih mjera, a ne ih potpuno eliminirati iz liturgijskog života. Kontinuirano promišljanje o pristupima koji omogućuju očuvanje liturgijske tradicije, uz istodobno osiguravanje zdravlja vjernika, od suštinske je važnosti za Crkvu u ovim izazovnim vremenima.

5.2. Medijski prijenos svete mise kao odgovor na socijalnu distancu

Pandemija je, iznad aspekta higijene u liturgijskom kontekstu, potaknula polarizaciju u vezi s prijenosima bogoslužja uživo, interpretacijom i, konkretnije, zabranom okupljanja zajednice. Primarno je naglasiti da je bogoslužje, u svojoj srži, prije svega slavlje okupljene zajednice, odnosno izraz zajedništva među krštenim vjernicima. U javnom diskursu svjedočimo različitim stavovima, gdje se, uz opće zabrane okupljanja, postavlja pitanje i o opravdanosti okupljanja unutar crkvenih prostora. Ova rasprava otvara široko polje za promišljanje o suštini liturgijskog okupljanja i izazovima koje postavlja suvremeni kontekst. Nasuprot društvenim okupljanjima koja se odvijaju u različitim sferama života, okupljanje krštenika nadilazi društveno okupljanje. Crkva nije i ne može biti shvaćena kao običan narodni skup ili demokratsko okupljanje koje proizlazi iz samoinicijative pojedinaca. Ona je, naprotiv, zavjetni narod, skupljen i neprestano okupljan od strane Boga, što joj daje posebnu ulogu i značenje unutar duhovnog i društvenog konteksta.⁵⁸

U ranoj fazi pandemije, ovakvo teološko razumijevanje nije bilo neposredno doživljivo s obzirom na to da se zajednica nije mogla fizički okupljati. Postavilo se ključno pitanje: Može li se bogoslužje dostojno obilježiti u odsutnosti fizičkog okupljanja zajednice ili kako postupiti u situacijama kada se zajednica ne može okupiti? Te okolnosti rezultirale su inovativnim pristupima, poput prijenosa bogoslužja uživo putem interneta ili televizije, pružajući vjernicima mogućnost duhovnog sudjelovanja unatoč fizičkoj izolaciji.

⁵⁷ Usp.: Michael KUNZLER, *Liturgija Crkve* (Zagreb: KS, 2020.), 346-347.

⁵⁸ Usp.: Gerhard Ludwig Müller, *Die Messe: Quelle christlichen Lebens* (Augsburg: Sankt Ulrich Verlag GmbH, 2003.), 22.

Pandemija SARS-CoV-2 virusa, koja je započela 2020. godine, potaknula je ubrzanje digitalizacije proširujući njezin utjecaj ne samo na društveni već i na liturgijski život. Prijenos uživo svetih misa iz dana u dan postao je sve popularniji, odnosno liturgija i mediji pomiču se s ruba u središte teološkog diskursa i nameću, htjeli ili ne, kao potreba za promišljanjem.⁵⁹ Svojom enciklikom *Miranda prorsus* iz 1957. papa Pijo XII. postao je prvi poglavar Katoličke Crkve koji je prepoznao značenje prijenosa bogoslužja. U enciklici Papa naglašava važnost televizijskih prijenosa liturgijskih slavlja, ali isto tako upozorava da prisutnost na euharistijskoj žrtvi putem televizije nije ekvivalentno osobnom sudjelovanju na misi.⁶⁰ Ta Papina preporuka izazvala je i zabrinutost, kao i teološku diskusiju o prijenosu liturgijskog bogoslužja. Među onima koji su diskutirali bio je i Romano Guardini koji je govorio o „neuključenoj objektivnosti“, dok Karl Rahner ističe da pristup otajstvu kulta i osobnom bogoslužju ne može biti izvan Crkve.⁶¹

Iako je nesumnjivo da je Crkva epicentar susreta Boga i čovjeka u liturgiji, postavlja se ključno pitanje kako postupiti kada su okupljanja ograničena ili zabranjena te kako odgovorno djelovati unutar dopuštenih i mogućih okvira kako bi se poštovala Isusova naredba ‚ovo činite meni na spomen‘ (Lk 22,20). Uvođenjem ograničenja na prijenos liturgijskih slavlja, u ovom slučaju zbog pandemije, nameće se euharistijski post za sve članove Crkve stavljajući ih pred izazov kako očuvati duhovnu povezanost i zajedništvo u ovim izazovnim vremenima.⁶²

Unutar tekućeg diskursa, neki su predložili ideju ‚udaljene konsekracije‘, no bečki dogmatičar Jan-Heiner Tüch snažno ističe da Crkva slavi realnu i prisutnu, a ne nekakvu udaljenu prisutnost. On naglašava da bi se, ako bi prijenos bogoslužja postao liturgijska norma iz današnje perspektive, izgubila antropološka dimenzija sakramenta. Veoma je važno istaknuti kako nema sakramenata *online* jer su sakramenti fizička, stvarna prisutnost, odnosno nema ispovijedi preko telefona, nema krštenja bez vode, nema potvrde bez ulja, nema euharistije bez kruha. Ta su načela primjenljiva na cijelu Crkvu. Papa Franjo jasno ističe i upozorava na medijsku Crkvu jer crkveno zajedništvo je na prvom mjestu zajednica

⁵⁹ Usp.: Stefan KOPP, Benjamin KRYSMANN, *Online zu Gott?! Liturgische Ausdrucksformen und Erfahrungen im Medienzeitalter* (Freiburg im Breisgau: Herder, 2020.), 9-10.

⁶⁰ Usp.: Papa Pijo XII., Enciklika *Miranda prorsus*, u: https://www.vatican.va/content/pius-xii/de/encyclicals/documents/hf_p-xii_enc_08091957_miranda-prorsus.html (20.12.2021.).

⁶¹ Usp.: S. KOPP, B. KRYSMANN, *Online zu Gott?!*, 12.

⁶² Usp.: S. KOPP, B. KRYSMANN, *Online zu Gott?!*, 17.

koja živi od osobne stvarnosti. Zajednica koja se okuplja samo oko medija, kako kaže Papa, nije i ne može biti ideal za samu Crkvu.⁶³

Čovjeka se može onespobiti za susret s istinom i bitkom ako apsolutiziramo tehniku. Tako bi se život promatrao iz tehnokratskog obzorja.⁶⁴ „Time se stvara tehnicistički mentalitet prema kojemu je istinito poistovjećeno s mogućim, a računalstvo postaje središte bitka, čime se sugerira da ljudski duh ne ide tragom bitka, nego *factuma*, tehnike i znanosti. Opasnost je da se izgubi objektivnost istine, da njezin kriterij postane učinkovitost i da potenciranjem napretka vjera i tradicija postanu nekorisne.“⁶⁵ Iako je hvalevrijedno, budući da je bila zabrana kretanja, da su se mise prenosile online, to nikako ne smije postati norma bogoslužja, ili zamjena za samo aktivno sudjelovanje.

5.3 Odgovor Crkve na globalnu krizu: duhovno vodstvo i prilagodba tijekom pandemije

Kako pandemija kuge, tako i pandemija SARS-CoV-2 virusa imale su dubok utjecaj na zdravstvene sustave, ekonomije, obrazovni sektor, Crkvu i sve aspekte društvenog života. Pandemije su dovele do depopulacije, ekonomskog kolapsa, ali i do znatne inflacije i globalne gladi. Tijekom obiju pandemija, ljudi su iskusili snažan strah i tjeskobu tražeći od Crkve utjehu i odgovore na krizu. Obje pandemije napale su bit liturgije, a to je aktivno sudjelovanje Božjega naroda. Susret Boga i čovjeka bit je liturgije. Sva ograničavanja koja su se dogodila zaista su napala supstanciju sakramenata jer bit liturgije nije u tome da se čini ono što je apsolutno nužno za valjanost, nego susret koji nikada nema alternativu. U vremenu pandemija Crkva je bila prisiljena prilagoditi svoj pristup bogoslužju kako bi zaštitila zdravlje vjernika i spriječila širenje bolesti, ali se isto tako i brinula o duhovnim potrebama svojih vjernika. Na različite načine Crkva je nastojala omogućiti ‚sudjelovanje‘ u bogoslužju istražujući nove metode kako bi održala povezanost sa svojim vjernicima.

Tijekom pandemije SARS-CoV-2 virusa Crkva se suočila s oštrim kritikama zbog percepcije svoje nevidljivosti u kriznim vremenima. Kao odgovor na te kritike Crkva je isticala svoje brojne napore uključujući posjete bolesnicima i umirućima, utjehu ožalošćenima te poticanje vjernika na molitvu i razmišljanje u svojim domovima. Unatoč svim naporima da

⁶³ Usp.: S. KOPP, B. KRYSMANN, *Online zu Gott?!*, 18-19.

⁶⁴ Usp.: Alojzije ČONDIĆ, „Teologija, pandemija i digitalna tehnologija“, *Crkva u svijetu* 1 (2022.), 6.

⁶⁵ A. ČONDIĆ, „Teologija, pandemija i digitalna tehnologija“, 6-7.

dosegnu svoje vjernike, kod mnogih se pojavio osjećaj kao da su pastiri napustili svoje stado te da Crkva nije uspjela pružiti dovoljno hrabrosti vjernicima za suočavanje s ključnim životnim izazovima.⁶⁶

U kontekstu kritika upućenih Crkvi, kao da je podružnica Nacionalnog stožera civilne zaštite, jasno se mora reći da je Crkva razborito vrednovala stvarne izazove i prijetnje te da je vjernicima upućivala poruke s uvjetima za zajednička okupljanja na liturgijskim slavljinama i bogoštovnim činima. Crkva nije postavljala zabrane, već je uspostavila konstruktivnu suradnju s civilnim institucijama kako bi se spriječilo širenje pandemije. Pandemija je istaknula vrijednost alternativnih načina slavljenja Boga, od čitanja i meditiranja Božje riječi, osobne i obiteljske molitve, do duhovne pričesti i povezivanja putem medija na liturgijskim slavljinama.⁶⁷ Pandemija je poljuljala obiteljske, crkvene i društvene zajednice. Stoga se javlja potreba da se u središte treba ponovno staviti ljudske odnose i izgradnju istinskoga zajedništva među ljudima. Papa Franjo naglašava, nitko se ne spašava sam jer spasenje je kolektivno ili ne postoji, potrebni su nam drugi.⁶⁸

Zaključak

Obje pandemije, kuga i COVID 19, bez diskriminacije su odnosile živote, ne praveći razliku među bogatima i siromašnima, moralno plemenitima i onima s manjkavostima, mladima i starima. Crkva se u oba slučaja našla pred esencijalnim pitanjem kako pomoći u sprečavanju širenja virusa, a istodobno omogućiti susret u bogoslužju. U oba razdoblja Crkva je nastojala uskladiti vjerske i razumske zahtjeve naglašavajući harmoniju između vjere i razuma kao temelj katoličkog učenja. Fokus je bio usmjeren ne samo na tjelesno već i na duhovno zdravlje vjernika. U vrijeme kuge Crkva se oslanjala na tradicionalne metode kao što su javne procesije, molitve i liturgijske prakse usmjerene na umirivanje Božje kazne. Nasuprot tome, tijekom pandemije SARS-CoV-2 virusa, Crkva je morala prilagoditi svoje prakse suvremenim javnozdravstvenim mjerama, uključujući ograničenja okupljanja, korištenje digitalnih tehnologija za održavanje liturgijskog života i preporuke za izbjegavanje bliskih kontakata. Dok je Karlo Boromejski tijekom kuge aktivno sudjelovao u duhovnom i fizičkom suzbijanju pandemije, posjećujući zaražene i

---

⁶⁶ Usp.: Anđelko DOMAZET, „Crkva i njezina dosljednost poslanja“, *Bogoslovska smotra* 3 (2021.), 489-490.

⁶⁷ Usp.: T. MATULIĆ, „Činjenice i izazovi pandemije SARS-CoV-2“, 754.

⁶⁸ Usp.: T. MATULIĆ, „Činjenice i izazovi pandemije SARS-CoV-2“, 495.

vodeći procesije, pristupi crkvenih poglavara tijekom pandemije SARS-CoV-2 virusa varirali su, od nekih koji zagovaraju očuvanje liturgijskog života unatoč ograničenjima, dok su drugi prihvatili strože mjere zaštite zdravlja. U kontekstu pandemije kuge, Crkva je interpretirala bolest kao Božju kaznu za grešne postupke čovječanstva, što se temeljilo na uvjerenju da su kuga, glad, potresi i smrt Božja kazna za grijeh, prokletstvo i bogohuljenje. Za razliku od toga, u vrijeme pandemije SARS-CoV-2 virusa takva teološka interpretacija nije bila toliko istaknuta u odgovoru Crkve. Umjesto toga, fokus je bio na praktičnim mjerama zaštite zdravlja vjernika i prilagodbi liturgijskih praksi suvremenim okolnostima, uz korištenje digitalnih tehnologija za održavanje vjerskog života.

Unatoč razlikama u pristupima i izazovima s kojima se Crkva suočavala tijekom različitih pandemija, njezina osnovna uloga kao duhovnog utočišta i zajednice koja nudi podršku ostala je nepromijenjena. U oba razdoblja pandemije Crkva je bila izvor utjehe i duhovnog vodstva, nudeći vjernicima smjernice i podršku u teškim vremenima. U svjetlu ovih izazova i prilika, zaključno se može reći da pandemija nije samo testirala otpornost i prilagodljivost Crkve već je otvorila i prostor za duboko duhovno i teološko promišljanje o budućnosti crkvene prakse i liturgije u sve promjenljivijem svijetu. Budućnost će, bez sumnje, donijeti nove izazove, ali i prilike za rast i obnovu kako u liturgiji, tako i u širem smislu zajedništva i solidarnosti među ljudima.

LITURGY IN TIMES OF PANDEMIC: HISTORICAL AND CONTEMPORARY LITURGICAL CHALLENGES

Summary

This paper, on „Liturgy in Times of Pandemic: Historical and Contemporary Liturgical Challenges“, articulates an insight into the Church’s response to pandemics throughout history, focusing particularly on the plague pandemic in the Middle Ages and the recent crisis caused by the COVID-19 pandemic. In its introductory section, the paper establishes a theological and liturgical context, highlighting how pandemics impact liturgical practice and the pastoral work of the Church. Through historical and contemporary analysis, the paper explores how liturgical practices have been adapted in response to pandemic challenges and how the Church has addressed liturgical issues during these periods. In the chapter on the medieval plague, the paper emphasizes theological interpretations of the pandemic as divine punishment and the role of Charles Borromeo in organizing liturgical and pastoral responses. In the section dedicated to the COVID-19 pandemic, the paper examines the contemporary challenges faced by the Church. During the pandemic, the Catholic Church actively issued documents and guidelines. These activities sought to adapt liturgical practices while simultaneously providing spiritual support to the faithful. All measures taken were in accordance with respect for health recommendations, which included adapting liturgical practices to comply with health measures, as well as utilizing digital technologies. The goal was to maintain liturgical life and ensure the provision of sacraments despite the limitations created by the pandemic. One of the chapters also addresses criticisms directed at the Church by exploring its efforts to provide spiritual support to the faithful. In conclusion, the paper reflects on the long-term implications of pandemics on the liturgy and pastoral practice of the Church, emphasizing the need for adaptation and innovation in preserving religious life in challenging times.

Keywords: pandemic, liturgy, plague, Charles Borromeo, COVID-19.